

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ФАКУЛЬТЕТІ

ТҮРКІТАНУ КАФЕДРАСЫ

«Түркі руна ескерткіштерін зерттеу мәселелері» халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдарының жинағы

25.05.2023 ж.

Proceedings of the international scientific and practical conference “Research problems of the Turkic runic monuments”

25.05.2023

Сборник материалов международной научно-практической конференции «Проблемы исследования тюркских рунических памятников»

25.05.2023 г.

Астана, 2023

ӘОЖ (УДК) 930

КБЖ (ББК) 63.2

Т 90

Редакция алқасы:

Төраға – Е.Б. Сыдықов, «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті»
КеАҚ Басқарма төрағасы-ректор

Жауапты редактор – Н.Г. Шаймердинова, филология ғылымдарының докторы,
профессор, Түркітану кафедрасы, Л.Н.Гумилев ат.ЕҰУ

Ғылыми редактор – Ж.Қ. Айдарбекова, PhD, Түркітану кафедрасы доценті м.а.,
Л.Н.Гумилев ат.ЕҰУ

Техникалық редактор – Н. Милованова, Түркітану мамандығының докторанты,
Л.Н.Гумилев ат.ЕҰУ

**Т 90 «Түркі руна ескерткіштерін зерттеу мәселелері» халықаралық ғылыми-
практикалық конференциясының материалдары (25 мамыр 2023 жыл).** – Астана: Л.Н.
Гумилев атындағы ЕҰУ, 2023. – 376 б.

ISBN 978-601-337-878-7

Жинаққа «Түркі руна ескерткіштерін зерттеу мәселелері» халықаралық ғылыми-
практикалық конференцияның материалдары енгізілген. Конференцияға Ресей Федерациясы,
Өзбекстан, Әзербайжан, Қырғызстан және Қазақстан ғалымдары қатысты.

Жинақта ежелгі және қазіргі түркі халықтарының мәдени және жазба ескерткіштерінің
зерттелуі, түркі жазба ескерткіштерінің тілі және диалектілері, түркі халықтарының мәдениеті
мен тарихы, жалпы түркітанудың өзекті мәселелері қамтылған.

ISBN 978-601-337-878-7

ӘОЖ (УДК) 930
КБЖ (ББК) 63.2

©Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, 2023

13. Лосева-Бахтиярова Т.В. Военная лексика тюркских языков (названия вооружения) Дис...канд.филоло.наук. Москва, 2005г. – 293с.
14. «Памятник в честь Кюль-Тегина», большая надпись. С.Е.Малов. Памятники древнетюркской письменности. М.-Л., 1951г. – 221с.
15. Котвич В.Л. Исследования по алтайским языкам. М., 1962г. – 373с.
16. Pritsak O. Stammensnamen und Titulaturen der altaischen Volker//VAJb, 1952. Bd. XXIV, N.1-2. – 53р.
17. Севортьян Э.В. О тюркских элементах в «Русском этимологическом словаре» М. Фасмера//Лексикографический сборник, вып.V. М.:Изд-во АН СССР, 1968, с.11-29.
18. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Т.І-ІІ, СПб., 1869-1871гг. – 829с.
19. Пекарский Э.К. Словарь якутского языка. Т.І-ІІ-ІІІ. Л., 1909-1929гг. – 1228с.

TÜRK VE AVRUPA DİLLERİNDE “GÖKKUŞAĞI” SÖZCÜĞÜNÜN ADLANDIRILMASI

Öncül V.

L.N. Gumilyev Avrasya Milli Üniversitesi

Astana, Kazakistan

[*vilice1@hotmail.com*](mailto:vilice1@hotmail.com)

Köse D.

Yabancı Diller Semerkand Devlet Enstitüsü

Semerkand, Özbekistan

dursunkose57@gmail.com

Öz. Varlıkları birbirinden ayıran en temel özellik adlarıdır. Adlandırıldığında o varlık bilinmiş olur. Adlandırma her toplumda aynı şekilde yapılmaz. Bu çalışmada “gökkuşağı” sözcüğünün farklı dil ailelerinde adlandırma şekli araştırılmıştır. Altay dil ailesindeki Türkçe ve Avrupa dil ailesi “gökkuşağı” sözcüğü esas alınarak karşılaştırılmış, Türk dillerinde “gökkuşağı” kelimesinin anlamsal, Avrupa dillerinde ise görsel algı üzerinden değerlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Dilde adlandırma, Altay dil ailesi, Türk dilleri, Avrupa dil ailesi, gökkuşağı, görsel algı, metafor.

Abstract. The most basic feature that distinguishes entities from each other is their names. When it is named, that entity becomes known. In this study, the naming method of the word “rainbow” in different language families was investigated. Turkish Altay language family and European language family have been compared based on the word “rainbow”; It has been concluded that the word “rainbow” is evaluated semantically in

Turkish languages and visually in European languages. Document review method, one of the qualitative research methods, was used in the research.

Keywords: Naming in the language, Altay language family, Turkish languages, European language family, rainbow, visual perception, metaphor.

İnsanlar için bir varlığa ad vermek onu “tanıdığı, bildiği” anlamına gelir. Başka bir ifadeyle adlandırılmayan varlıklar “tanınmamış, bilinmemiş” demektir. İnsanoğlu var olduğundan beri çevresini tanımaya ve tanıdığı varlıklara ad vermeye çalışmıştır. Bu bir çeşit kendisini güvende hissetme isteğidir. Çünkü insan bilinmeyenden korkar, tedirgin olur, ancak varlıkları adlandığında egemenlik kurduğunu düşünür, kendini güçlü hisseder. Varlıkları birbirinden ayıran en temel özellik adlarıdır. Ad varlığın göstergesi değil, kendisidir [3: 300]. Adlandırıldığında o varlık bilinmiş olur. Bilme isteğinin sonucu olarak ortaya çıkan adlandırma sözcüklerin şifrelenmesiyle yapılır. İnsan, kendini ve dünyayı tanımak için dünyadaki nesnelere sözcükleri şifreleyerek algılar. Adlandırma işlemi kişi, dil ve kültür tarafından belirlenir ve insanın tarihsel, kültürel, psikolojik, ekonomik, görsel ve algısal birçok kavramıyla çok yakından ilgilidir [1: 52].

İnsan ilk önce kendisini tanımaya ve adlandırmaya çalışır. Kendisini tanıdıktan sonra yakın çevresini daha sonra da doğadaki diğer nesne ve varlıkları tanımış ve adlandırmıştır [5: 20]. İnsanlar duyularıyla hissettiği, gördüğü, dokunduğu, işittiği, tattığı, kokladığı nesnelere adlandırır; sonrasında duygularıyla oluşan soyut kavramlara ad verir. Bu adlandırmaların neye göre, hangi mantıkla, nelerden etkilenerek yapıldığı önemli bir konudur. Her toplum aynı şekilde adlandırma yapmaz. Bu bilinmekle beraber farklı kültüre sahip toplulukların ne düşünerek adlandırma yaptığı, kültürel değerlerin, yaşam tarzı ve coğrafi şartların adlandırmalarda nasıl rol oynadığı sorularına net bir cevap verilememektedir. Bunun için bir sözcüğün farklı dil ve lehçelerde hangi yöntemle, nasıl adlandırıldığı ve adlandırmada neden farklı duyular kullanıldığını belirlemek zordur. Bu farklılıklar algıda seçicilikten kaynaklanmaktadır. İhtiyaçlar, kültür ve geçmiş yaşantılar, ilgi alanları, ani değişiklikler algıda seçiciliği etkiler [7: 785].

Varlıkları metafor yoluyla adlandırmak mümkündür. “Deyim aktarması” da denilen metafor, sözcüğün gösterileni ve kavram arasında benzetme yoluyla ilişki kurularak kavrama aktarılması olayıdır [2: 183]. Günümüze yakın zamanda yapılan metaforlar asıl kavramı içerebilir, söz gelimi coğrafi terim olarak Türkçede burun, boğaz gibi vücut organları kullanılabilir ama dillerde on binlerce yıl öncesinde kullanılan metaforlar asıl kavramdan uzaklaşmış olabilir. Bunun sonucu olarak metaforu taşıyan sözcüklerin ilk biçimleriyle anlam ilişkisi kaybolur [4: 15].

İki ayrı kavramı birleştirme yoluyla da adlandırma yapılabilir. Birden fazla sözcüğün birleştirilmesiyle yeni bir kavram karşılama olayı, kavramın tek sözcükle ifade edilemediği durumlarda uygulanır [8: 165]. *Akçaağaç, atardamar, yerçekimi* sözcüklerinde olduğu gibi isim ile isim, sıfat ile isim ya da fiil ile isimden birleşik ad oluşturulabilir [6: 52].

Bu çalışmada *gökkuşağı* sözcüğünün farklı dil ailelerinde adlandırma şekli araştırılmıştır. Altay dil ailesinde bulunan Türkçe ve Hint-Avrupa dil ailesinin Avrupa kolunda bulunan diller *gökkuşağı* sözcüğü esas alınarak karşılaştırılmıştır.

Gökkuşağı sözcüğü Kazakçada *kempirkoşak* Başkurtçada *yaygor*, Kırgızcada *asan-üsön*, Özbekçede *kamalak*, Tatarcada *salavat küpiri*, Türkmençede *alemğöşar*, Uygurcada *hasan-hüsan*, Azericede *göykurşağı* şeklindedir. Türk kültüründe kavramı nitelemek için kuşak sözcüğü seçilmiştir. Gökyüzünden yeryüzüne uzanan ve şamanın göğe çıktığı bir köprü olarak algılanır.

Fransızcada *arc-en-ciel*, İspanyolcada *arcoíris*, Portekizcede *arco-íris*, İtalyancada *arcobaleno* renk yayı; Rusçada *raduga*, Bulgarcada *düga*, Sırpça, Boşnakça ve Hırvatçada *duga* kavis anlamına gelir. Almanda *regenbogen*, İngilizcede *rainbow*, İsveçcede *regnbåge*, Norveçcede *regnbue*, Felemenkçede *regenboog*, Dancada *regnbue* şeklinde iki sözcükle ifade edilen kavram yağmur ve yay sözcüklerinden oluşmaktadır ve yağmur yayı anlamına gelir.

Türk dillerinde *gökkuşağı* kelimesinin anlamsal, Avrupa dillerinde ise görsel algı üzerinden değerlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Reference

1. Akçataş A. Adlandırma ve anlamlandırma. Journal Of International Social Sciences Academic Researches. – 2022. – 6(11). – S. 52-63.
2. Aksan D. Her yönüyle dil-ana çizgileriyle dilbilim. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
3. Ayaz E.S., Ayaz S. Iğdır İli Yer Adalarında Kullanılan Renk Adları Üzerine Bir İnceleme. I. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu. – Kars: 2010. – S. 299-307.
4. Ercilasun A.B. Dilin Doğuşu ve Evrimi: Basamak Teorisi. Journal of Language Studies. – 2021. – 15(29). – S. 1-17.
5. Karakulak N. Renklerde Adlandırma. Yüksek Lisans Tezi. – Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, 2015.
6. Karaman B. İ. Terim oluşturma yöntemleri. – Belleten: 2009. – 57(2). – S. 45-59.
7. Türkdil Y. Çağdaş Türk Lehçelerinde Ağaçkakanın Adlandırma Yöntemleri. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi. – 2023. – 10. – S. 776-787.
8. Zülfikar H. Terim sorunları ve terim yapma yolları. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991.